

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора філологічних наук,
професора Назарця Віталія Миколайовича
про дисертацію Полторацької Алли Яківни
«Дискурс бестіарності у художній літературі кінця ХХ – початку ХХІ
століття (на матеріалі творів Дж. Бовена «Вуличний кіт на ім'я Боб»,
Б. Вербера «Завтра будуть коти», Дж. Кутзее «Безчестя»,
О. Токарчук «Веди свій плуг понад кістками мертвих»)), подану на
здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю:
10.01.06 – теорія літератури

У сучасному літературознавстві відбувається своєрідна переоцінка цінностей, усталених понятійних парадигм та традиційних термінологічних систем, що пов'язано з процесами стрімкої інтеграції української теорії в широкий загальний здобутків європейської та світової літературознавчої думки, як новітньої, так і традиційної, але несприйнятної для нас раніше через ті або ті, найчастіше ідеологічні або загальнокультурологічні міркування. Засвоєння новітнього досвіду та його практична апробація передбачає й звернення до тих художніх явищ, які раніше не потрапляли в поле зору українських літературознавців й, відповідно, не потребували осмислення понятійно-термінологічного апарату, необхідного для їхнього теоретичного дослідження. Саме такими аргументами послуговується Алла Яківна Полторацька, обгрунтовуючи тему, мету та завдання свого дисертаційного дослідження.

Беззаперечною є актуальність питань, які порушено в дисертації. Дійсно, як справедливо зауважує дисертантка, історичний поступ людської цивілізації призводить на межі кінця ХХ – початку ХХІ століття до докорінних змін, пов'язаних передусім із формуванням нового світорозуміння, спровокованого кризою традиційних цінностей, які починають переглядатися під кутом зору техногенних трансформацій суспільства і, як наслідок, критичного переосмислення ключових гасел риторики антропоцентризму. Відбувається пошук нових парадигм, які б містили сучасне розуміння місця людини у світі, її взаємовідносин із природним і, зокрема, тваринним світом. Сучасна інтерпретація людини, як зауважує дослідниця, спричинена постантропоцентричним світоглядом, що властивий для кінця ХХ – початку ХХІ ст. Крім того, тривога підсилюється непрогнозованим майбутнім,

нестабільністю життя та цілком прогнозованими змінами в екзистенційній свідомості людини, які знаходять своє відображення у тому числі й в усвідомленні необхідності розробки нової зооморфної парадигми, в якій тварини сприйматимуться не як беззаперечно нижчі істоти, підпорядковані виключно життєвим потребам людського розвитку, а як повноцінний співмешканець і природний партнер, який увиразнює окремі аспекти нашої ідентичності, надає їм додаткового сенсу та ціннісної ваги.

Декларовані у широкому філософсько-культурологічному аспекті, ці запити новітньої доби, звісно, не могли залишитися непоміченими й художньою літературою, яка завжди однією з перших оперативно реагує на будь-які вагомні суспільні зрушення. Відтак, й в українській, й у світовій літературі на сьогодні вже маємо цілу низку художніх творів, в яких їх автори у тій або тій тематично-естетичній площині інтерпретують та оцінюють коло зазначених проблем. Водночас, як слушно зауважує дослідниця, в українському літературознавстві зазначений дискурс бестіарності усе ще залишається недостатньо опрацьованим: зазначеній проблемі присвячено лише фрагментарні рецензії, статті, огляди, читацькі відгуки на окремі твори.

Цілком обгрунтованим видається й твердження дослідниці про те, що вибір теми її роботи був зумовлений потребою подальшої розробки «студій тварин» та екокритики як методологій інтерпретації художніх творів; необхідністю комплексного літературознавчого вивчення дискурсу бестіарності як складного багатоаспектного феномену; потребою розбудови напрямів різноаспектного вивчення й витлумачення мистецтва слова й аналізу особливостей рецепції образів тварин письменниками кінця ХХ – початку ХХІ століть. Усе це й визначає актуальність представленого до захисту дисертаційного дослідження.

Серед головних завдань, що їх порушує перед собою дослідниця, можна виділити наступні. По-перше, дисертантка ставить за мету простежити еволюцію теоретичних уявлень про основні філософські засади західного дискурсу бестіарності, з'ясувати їхню історичну зумовленість та виявити їхній вплив на методологію сучасних літературознавчих досліджень, а також аргументувати необхідність теоретичного перегляду та вироблення нових

критеріїв дослідження, відповідних естетичним запитам сучасної історичної епохи. По-друге, дослідити філософські проблеми постгуманізму та його впливу на переоцінку метанаративу гуманізму у науковому та художньо-естетичному дискурсі другої половини ХХ – початку ХХІ ст. По-третє, окреслити основні концептуально-тематичні та ідейно-естетичні орієнтири сучасного дискурсу бестіарності, простеженого на матеріалі художніх творів його найбільш яскравих представників.

У відповідності до поставлених завдань побудована й структура дисертаційного дослідження.

У першому розділі **«Філософські основи західного дискурсу бестіарності»** дисертантка простежує історичну динаміку формування суспільних уявлень щодо опозиції людина/тварина у культурній парадигмі Заходу починаючи від епохи античності й до наших днів.

Надзвичайно докладно й ретельно у цьому розділі роботи охарактеризовано історичну зумовленість зазначеної сприйняттєвої опозиції та її головні світоглядні рушії, простежено динаміку її засадничих понять упродовж багатостолітнього розвитку європейської культури, а також логіку, яка мотивувала зміни у її початковій парадигмі. Якщо визначальним у розумінні опозиції людина/тварина починаючи від часів античності був антропоцентричний аргумент, то відчутним поштовхом до його переоцінки, на думку дослідниці, стало вчення Ч. Дарвіна, філософія Ф. Ніцше, в яких активізувалася тенденція відходу від антропоцентричного розуміння світу.

У двох наступних частинах першого розділу дисертантка ґрунтовно аналізує й співставляє теоретичну еволюцію у західноєвропейській науковій думці концептів «людина» (у площині його філософської рецепції) та «тварина» (у площині його епістемологічного сприйняття). Унаслідок такого співставлення констатовано, що теоретична еволюція обох концептів відбувалася у зустрічному напрямі: якщо концепт «тварина» сформувався як конструкт, що слугував для утвердження вищості людини, а концепт «людина» відповідно регулював суспільні ознаки цієї вищості, то наприкінці ХХ ст. акценти подібного концептуального співвідношення суттєво змінились. Тепер

людина вже не посідає виняткове місце у Всесвіті і належить до мультивидової таксономії.

У першому розділі роботи дисертантка визначає й вмотивовано обгрунтовує й категоріальний апарат свого дослідження, а саме – літературознавчі й міждисциплінарні аспекти вивчення дискурсу бестіарності. Розроблені методологічні принципи аналізу в останньому, четвертому підрозділі «Динаміка образу тварини у європейській літературі» дисертантка застосовує для окреслення ідейно-тематичної та концептуально-сміслової сфери, в якій нею виокремлено низку семантичних моделей теоретичної літературознавчої рефлексії та авторських аксіологічних стратегій дискурсу бестіарності, простежених у широких часових межах від фольклорно-міфологічної словесності до літератури початку ХХІ ст. Спостереження, зроблені у цій частині роботи, дозволили дійти висновку, що художньо інтерпретований образ тварини упродовж багатьох століть свого розвитку зазнав суттєвої трансформації: від втілення рис обожнення, підлеглості до розуміння не-людини як живого організму, що теж має відчуття та почуття і є маркером моральності людини.

У другому розділі роботи **«Постгуманізм як реакція на «смерть людини»**, який складається з шести підрозділів, загалом простежено історичну трансформацію гуманістичного світогляду в динаміці взаємодії опозиції людина/тварина, розглянуто проблему людського і не-людського в парадигмі постгуманізму, а також проаналізовано філософсько-етичне поле «студій тварин» та визначено засадничі основи екокритики, опрацьовано сутність бестіарію та визначено його домінантні риси в художніх творах сучасної літератури.

У розділі, зокрема, констатовано, що на відміну від гуманізму, постгуманізм відкидає антропоцентризм і підкреслює, що людина – еволюційна частина природи, яка постійно видозмінюється. Ці зміни продовжуються завдяки передовим технологіям, що сприяють штучній/технологічній еволюції, яка перетворює живе в частину техносфери. Постгуманізм продукує нові парадигми, що не зосереджені на людині, вони спонукають визнати права не-людей. Тварини і машини стають активними учасниками еволюції людини

розумної, а гібридизація – ключем до розуміння людини, живих істот і потенціалу їхнього розвитку. Постгуманізм, таким чином, як філософський, політичний та культурний підхід, переосмислює питання людини в епоху технологічних модифікацій, гібридизованих життєвих форм, нових відкриттів соціальності (і людства) тварин та нового розуміння самого життя.

Як один із пріоритетних напрямів постгуманістичного розуміння світу дисертантка виокремлює «Студії тварин» («animal studies») – комплекс сучасних досліджень, який охоплює значну кількість дисциплін: соціологію, географію, біологію, політологію, антропологію, літературу та ін. і прагне осмислити систему взаємовідносин тварини і людини в минулому та в сучасності. В контексті культурологічних та літературних проблем біоцентризму, який приходить на зміну антропоцентризму у цьому розділі дисертації розглянуто й досягнення та перспективи новітнього літературознавчого напрямку екокритики, який, як констатує дослідниця, усе більше прибічників набуває й в українській літературознавчій науці. Ґрунтовно й ретельно, з великою кількістю посилань як на літературно-художні твори, так й на літературознавчі розвідки їх дослідників, дисертантка аналізує в останньому підрозділі виміри бестіарності у сучасній художній літературі.

У третьому, заключному розділі роботи **«Сучасний дискурс бестіарності»** охарактеризовано парадигмальні зміни в розумінні людиною тварини в творах сучасної художньої літератури; шляхом аналізу конкретних текстів виявлено своєрідність постгуманістичної художньої моделі «людина/тварина» в літературній анімалістиці; встановлено домінантні риси художнього виміру бестіарності.

Безпосереднім матеріалом літературознавчого аналізу послужили твори боснійського та хорватського письменника М. Єрговича «Історії про людей і тварин», чеського письменника М. Кундери «Нестерпна легкість буття», південнокорейської письменниці Х. Ган «Вегетаріанка», американських письменників З. Нуньєс «Товариш», Д. Кіза «Квіти для Елджернона», Дж. Фоеера «М'ясо. Поїдання тварин», англійського прозаїка Дж. Бовена «Вуличний кіт на ім'я Боб», «Подарунок від kota Боба. Як вуличний кіт допоміг людині полюбити Різдво», «Світ очима kota Боба. Нові пригоди

Джеймса та його мудрого вуличного кота», французького письменника Б. Вербера «Завтра будуть коти», «Її величність кішка», «Планета котів», південноафриканського письменника Джона Максвелла Кутзее «Безчестя», польської письменниці О. Токарчук «Веди свій плуг понад кістками мертвих» та ін. На переконання дисертантки, парадигмальні трансформації літературного дискурсу бестіарності втілюються у двох художньо-тематичних площинах. Першій притаманні такі критерії: наявність рудиментів «антропологічної машини», які вказують на присутність межі у людино-тваринній взаємодії; децентрація людини, що зміщує людину з позиції всемогутньої істоти; вплив людини на життя тварини, в якому розкривається споживацьке ставлення до неї; прояв бестіарності у літературному творі віддзеркалює пошук ідентичності людини, її «відродження після смерті». Для другої властиві: наявність чи відсутність позитивної чи негативної конотації образу тварини у художньому творі, оскільки зміни відбуваються і в традиційному розумінні образу тварини; бачення автором не-людини як істоти, яка має свої почуття, вподобання та необхідність власного життєвого простору; зображення письменником рівності всього живого, в якій людина і тварина є партнерами; образ не-людини постає ключем до розуміння людини і суспільства.

Закономірним є й загальний висновок з дисертаційного дослідження, в якому констатовано, що «в останні десятиліття відбулася переоцінка взаємодії людини з тваринами з боку «студій тварин» та «екостудій», в яких і люди, і тварини функціонують як активні живі суб'єкти. Не-людина наділена почуттями, вподобаннями та власними інтересами. Представники зазначених студій прагнуть переглянути традиційний погляд людини на тварину, щоб виробити в читача екосвідомість, яка повністю нівелює панівну позицію людини та віднаходить в образі тварини шлях до відновлення гармонії з природою. Таким чином, до визначальних рис сучасного бестіарію належать: увага до світу природи; розуміння Всесвіту як творчо-руйнівного простору, в якому балансує життя зі смертю; трактування внутрішньої людської природи як такої, що може бути зрозумілою через зовнішню природу її життя на Землі; сприйняття культури як природи, а природи як культури; утвердження

здатності людини нести відповідальність за власну поведінку стосовно інших форм життя».

Рецензоване дисертаційне дослідження в цілому виконане на високому фаховому рівні, відрізняється послідовним та систематичним характером викладу думки, ґрунтовним та докладним опрацюванням порушених теоретичних проблем. У кінці кожного розділу подаються досить ґрунтовні та виважені висновки. Із загальних висновків зрозуміло, що обрана для дослідження проблема є актуальною, складною та динамічною. Робота чітко продумана і внутрішньо вмотивована, містить багато слушних зауважень та спостережень, вдалих теоретичних знахідок. Відчувається значний і довготривалий у часі досвід опрацювання теоретичних проблем, які розглядає дисертантка у своїй праці.

Водночас, поряд із беззаперечними перевагами, дисертаційне дослідження викликає й ряд запитань та побажань.

1. Перше зауваження стосується окремих структурно-тематичних особливостей оформлення роботи. Зокрема, два підрозділи першого розділу роботи мають назви: «1.2.Концепт «людина» у західній філософії» та «1.3.Концепт «тварина» у західній епістемології» й, водночас, містять багато посилань, запозичених не тільки із західних, але й слов'янських (українських та російських) термінологічних джерел. З одного боку, це ажніак не заважає й навіть розширює коло теоретичних спостережень та співставлень, але, очевидно, потрібно було би й певним чином скорегувати назви підрозділів.

2. Друге зауваження адресуємо дослідниці швидше, як побажання. У підрозділі «3.1. Контактні зони людини і тварини у сучасному дискурсі бестіарності» підсумкові теоретичні спостереження автора резюмовані у дещо дивному ракурсі: «При аналізі художніх творів варто зосереджувати увагу на таких моментах:

- Наявність традиційного бачення зоообразу (образ тварини у ролі іграшки, забавки чи речі).
- Вплив соціуму та релігії на людино-тваринний зв'язок.
- Наявність імені тварини, рівень її соціалізації у людському світі.
- «Портрет» тварини у творі.

І т.д. (усього – 10 пунктів).

Очевидно, цей самий текст логічніше було сформулювати не в аспекті методологічних рекомендацій до аналізу творів, а у вигляді спостереженої типології тих самих контактних зон, про які тут йдеться, і що, фактично і є цією типологізацією, але невдало сформульованою.

3. Третє зауваження торкається не зовсім коректної систематизації у підрозділі «1.4.Динаміка образу тварини у європейській літературі» (щоправда, лише у межах одного, нижченаведеного абзацу) творчості письменників:

«У літературі межі ХІХ – ХХ століття представлені різні рівні антропоморфізації тварин: перший рівень – тварина в оповідях діє, але не розмовляє (Е. Гемінгвей «Старий і море», «Кішка під дощем», Р. Шеклі «Запах думки» та інші). Наприклад, роман, Дж. Лондона «Біле ікло», в якому тварина пізнає світ, як людина. Тварина залишається твариною, хоча і наділена розумом. Для таких творів характерна бінарна позиція: тварина – позитивний герой, а людина – негативний. Другий рівень – тварини розмовляють, мають імена. Твори вже не мають бінарної опозиції людина/тварина. Дійсність поділяється на світ людей і світ тварин. Людина співпереживає тварині, бачить в не-людині істоту, що має власні думки і відчуття. Хоча інколи ще проявляється ворожість щодо тварини (Е. Сетон-Томпсон «Хлопчик і Рись», Дж.Орвелл «Колгосп тварин», Є. Косинський «Розфарбований птах» та ін.)».

Очевидно, що творчість Е. Гемінгвея, Р. Шеклі, Дж. Орвелла не відноситься до літератури межі ХІХ – ХХ століття.

4. У роботі дуже часто й багато згадується про твори, що належать до здобутків українського бестіарію, їхні рецепції українськими літературознавцями, але чому перевага у детальному аналізі надана зарубіжним письменникам? Було б цікаво простежити, наприклад, у порівняльному аспекті відмінності між українськими та зарубіжними письменниками?

Перелічені недоліки не мають принципово характеру і жодним чином не знижують значимості виконаної дисертаційної роботи. Кількість опублікованих наукових праць дисертантки у фахових виданнях свідчить про тривалий час

вивчення проблеми дослідження, підвищує наукову значущість зроблених нею висновків.

Публікації та автореферат повністю відображають основні положення та висновки дисертації. Структура дисертаційної роботи відзначається внутрішньою логікою, послідовністю і чіткістю.

Практичне значення отриманих результатів роботи Алли Яківни Полторацької не викликає жодних сумнівів. Результати дослідження можуть слугувати джерелом інформації для науковців, викладачів педагогічних вузів, учителів, бути практично використані в системі підготовки та підвищення кваліфікації вчителів. Дисертаційна праця Алли Яківни Полторацької «Дискурс бестіарності у художній літературі кінця ХХ – початку ХХІ століття (на матеріалі творів Дж. Бовена «Вуличний кіт на ім'я Боб», Б. Вербера «Завтра будуть коти», Дж. Кутзее «Безчестя», О. Токарчук «Веди свій плуг понад кістками мертвих»)» є завершеним дослідженням, що має теоретико-практичне значення та наукову новизну.

Загалом же, дисертація, автореферат і публікації відповідають спеціальності 10.01.06 – теорія літератури і профілю спеціалізованої вченої ради Д 26.133.03, вимогам, сформульованим у пп. 9, 11-13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами, внесеними Постановою Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2015 року, № 656), отже, Полторацька Алла Яківна заслуговує на присвоєння наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.06 – теорія літератури.

Офіційний опонент:
доктор філологічних наук,
професор, завідувач кафедри української мови та літератури
ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені
академіка Степана Дем'янчука» (м. Рівне)
В. М. Назарець

Із цього Назарець В.М. засвідчую.
Начальник відділу кадрів
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука
Чопурас О.А.